

ПЛАГІАТ І САМОПЛАГІАТ ЯК ПРАВОВІ ЯВИЩА

Красицька Лариса Василівна,

доктор юридичних наук, доцент,
в. о. провідного наукового співробітника відділу забезпечення інтеграції
академічної та університетської правової науки та розвитку юридичної освіти
Київського регіонального центру Національної академії правових наук України

У статті проаналізовано чинне законодавство України та юридичну літературу щодо визначення понять «плагіат», «самоплагіат». Доведено, що плагіат як правове явище є різновидом порушень прав інтелектуальної власності на об'єкти, які охороняються саме як об'єкти права інтелектуальної власності. Аргументовано, що плагіат недоцільно розглядати як зловживання правом на творчість особою, що вчиняє плагіат. Плагіат є родовим поняттям щодо академічного плагіату як виду порушення академічної доброчесності. Установлено, що, за чинним законодавством України, академічний плагіат і самоплагіат є формами обману як виду порушення академічної доброчесності.

Аргументовано, що при встановленні плагіату як порушення прав інтелектуальної власності до правопорушника застосовуються санкції, які передбачені законодавством про охорону прав інтелектуальної власності, наприклад, відшкодування збитків (матеріальної шкоди), включаючи упущену вигоду, або стягнення доходу, отриманого порушником унаслідок порушення ним авторського права й (або) суміжних прав. При встановленні факту академічного плагіату застосовуються санкції, які передбачені законодавством про освіту та науку, наприклад, скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради про присудження особі ступеня доктора філософії та видачу відповідного диплома.

Доведено, що самоплагіат за своєю сутністю є юридичною фікцією, тобто таким неіснуючим становищем, яке оголошується існуючим і набуває загальнообов'язкового характеру внаслідок його закріплення в правовому приписі. Обґрунтовано, що вдосконалення потребує законодавство щодо процедури розгляду питання про встановлення академічного плагіату. Також доцільно визначити на законодавчому рівні різновиди академічного плагіату. Запропоновано самоплагіат розглядати не як правову категорію, а як морально-етичну категорію в контексті етичних підходів до самоцититування, академічної доброчесності тощо.

Ключові слова: плагіат, академічна доброчесність, академічний плагіат, самоплагіат, обман, правопорушення, юридична фікція.

Krasytska Larysa. Literary piracy and text recycling as legal phenomena

The author of the article has analyzed the current legislation of Ukraine and legal literature on determining the concepts of "literary piracy", "text recycling". It has been proved that literary piracy as a legal phenomenon is a type of intellectual property infringement to objects that are protected as objects of intellectual property rights. It has been argued that literary piracy should not be considered as an abuse of the right to creativity by a person who commits literary piracy. Literary piracy is a generic term for academic literary piracy as a type of violation of academic honesty. It has been established that academic literary piracy and text recycling according to the current legislation of Ukraine are forms of fraudulent pretence as a type of academic honesty violation.

The author has argued that if one establishes the fact of literary piracy as intellectual property infringement, the offender is subject to sanctions provided by the legislation on protection of intellectual property rights, such as compensation of damage (material damage), including lost profits, or recovery of proceeds received by an offender as a result of copyright infringement and (or) related rights. When the fact of academic literary piracy is established we apply sanctions, which are provided by the legislation on education and science, for example, cancellation of the decision of a one-time specialized scientific council on awarding a person with the PhD degree and issuing an appropriate diploma.

It has been proved that text recycling is legal fiction in its essence, i.e. such a non-existent position, which is declared existing and becomes mandatory due to its enshrinement in the legal

prescription. It has been substantiated that the legislation on the procedure of considering the issue of establishing academic literary piracy needs to be improved. It is also advisable to define different types of academic literary piracy at the legislative level. The author has offered to consider text recycling not as a legal category, but as a moral and ethical category in the context of ethical approaches to self-citing, academic honesty, etc.

Key words: *literary piracy, academic honesty, academic literary piracy, text recycling, fraudulent pretence, offense, legal fiction.*

Постановка проблеми. У юридичній літературі плагіат традиційно розглядається як один із різновидів правопорушень у сфері авторського права. Відповідно до п. в) ч. 1 ст. 50 Закону України «Про авторське право і суміжні права» від 23 грудня 1993 р. № 3792-XII, плагіат – оприлюднення (опублікування), повністю або частково, чужого твору під іменем особи, яка не є автором цього твору [1].

Водночас чинне законодавство України про освіту містить нормативні положення щодо забезпечення академічної доброчесності у сфері науки та освіти, передбачаючи в ч. 1 ст. 42 Закону України «Про освіту» від 5 вересня 2017 р. № 2145-VIII, що академічна доброчесність – це сукупність етичних принципів і визначених законом правил, якими мають керуватися учасники освітнього процесу під час навчання, викладання та провадження наукової (творчої) діяльності з метою забезпечення довіри до результатів навчання й/або наукових (творчих) досягнень. Згідно з ч. 4 ст. 42 Закону України «Про освіту», порушенням академічної доброчесності вважається, зокрема, академічний плагіат, самоплагіат та інші дії. Академічний плагіат – оприлюднення (частково або повністю) наукових (творчих) результатів, отриманих іншими особами, як результатів власного дослідження (творчості) та/або відтворення опублікованих текстів (оприлюднених творів мистецтва) інших авторів без зазначення авторства. Самоплагіат – оприлюднення (частково або повністю) власних раніше опублікованих наукових результатів як нових наукових результатів [2].

Відповідно до п. 1 ч. 3 ст. 32 Закону України «Про вищу освіту», заклади вищої освіти зобов'язані вживати заходів, у тому числі шляхом запровадження відповідних новітніх технологій, щодо запобігання академічному плагіату та виявлення академічного плагіату в наукових роботах

наукових, науково-педагогічних, педагогічних, інших працівників і здобувачів вищої освіти й притягнення їх до дисциплінарної відповідальності [3].

Отже, у чинному законодавстві України зустрічаються такі правові поняття, як плагіат, академічний плагіат, самоплагіат. Нині активно розроблюються законопроекти «Про академічну доброчесність», «Про внесення змін до Закону України «Про освіту» щодо встановлення відповідальності за передачу академічних творів із порушенням принципів академічної доброчесності», що потребує з'ясування сутності плагіату, самоплагіату як правових категорій.

Стан дослідження. Проблемні питання плагіату як порушення прав інтелектуальної власності активно досліджувалися в наукових працях, зокрема, таких правників, як В. Воліков, І. Дзьобко [4], Т. Коваленко [5], Г. Ульянова [6], Р. Шишка [7]. Разом із тим сьогодні необхідно відзначити недостатність наукових досліджень щодо плагіату й самоплагіату в аспекті порушення академічної доброчесності.

Метою статті є визначення сутності плагіату й самоплагіату як правових явищ у контексті забезпечення академічної доброчесності у сферах освіти й науки.

Виклад основного матеріалу. Плагіат розглядається в юридичній літературі як різноманітне правове явище. Так, Г.О. Ульянова запропонувала концептуальний підхід до бачення плагіату як складного явища у сфері права інтелектуальної власності, що може розглядатися: 1) як порушення авторських прав творця первісного тексту; 2) як зловживання правом на творчість особою, що вчиняє плагіат; 3) як порушення прав споживачів інтелектуальної, творчої діяльності; 4) як порушення етики творчості, професійної діяльності; 5) як порушення публічного правопорядку (інтересів суспільства та держави) – у випадках, коли авторству надається суспільне значення [6, с. 9].

Дійсно, можна погодитися з Г.О. Ульяновою щодо бачення плагіату як складного явища у сфері права в багатьох аспектах, крім того, що плагіат є зловживанням правом на творчість особою, що вчиняє плагіат. Дотримуючись підходу, що зловживання правом є не окремим різновидом правопорушення, а є здійсненням суб'єктивного цивільного права з наміром завдати шкоди іншій особі або з іншим недобросовісним наміром, убачається, що плагіат як оприлюднення (опублікування), повністю або частково, чужого твору під іменем особи, яка не є автором цього твору, є порушенням прав інтелектуальної власності, тобто цивільним правопорушенням.

Причому плагіат як порушення прав інтелектуальної власності має місце лише в тому випадку, коли порушуються права на об'єкти, які охороняються саме як об'єкти права інтелектуальної власності.

Т. Коваленко із цього приводу слушно зазначає, що власне ідеї не охороняються авторським правом, і в тому, що в іншому творі розкривається така ж сама ідея іншого автора, немає нічого нечесного. Щоб уникнути плагіату, необхідно виражати цю ідею власним, унікальним, оригінальним стилем [5, с. 36].

Законодавство у сфері охорони прав інтелектуальної власності визначає певні санкції, які можуть бути застосовані до порушника прав інтелектуальної власності, тобто до особи, яка вчинила плагіат. Зокрема, у ст. 52 Закону України «Про авторське право і суміжні права» зазначається про можливість відшкодування моральної (немайнової) шкоди, відшкодування збитків (матеріальної шкоди), включаючи упущену вигоду, або стягнення доходу, отриманого порушником унаслідок порушення ним авторського права й (або) суміжних прав, або виплату компенсацій [1].

У юридичній літературі усталеним є підхід до визначення ознак плагіату. Так, Р.Б. Шишка зазначає, що плагіат має свої ознаки, які можна поділити на основні та варіативні: до перших належить формальна ознака використання чужого витвору під власним іменем, зокрема його оприлюднення, що зазвичай із суб'єктивної сторони є навмисним та усвідомленим. До

других – відсутність посилання на першоджерело й указівки на автора, якщо він відомий, створення твору компілятивно та з певним перефразуванням. До варіативних ознак також відносять мету плагіату, яка може бути різною: виконання кваліфікаційної роботи, демонстрація своєї творчості та її результативності, отримання наукових ступенів і звань, репрезентація своєї обізнаності тощо. До варіативних ознак також належить порушення правил цитування [7, с. 175]. На думку Г.О. Ульянової, до сутнісних ознак плагіату належать привласнення авторства на чужий твір, оприлюднення (опублікування) твору при плагіаті, неправомірне використання твору при плагіаті [6, с. 110–143].

У будь-якому разі плагіат є недоброчесною поведінкою автора твору, а за своєю сутністю є цивільним правопорушенням. Згідно з ч. 4 ст. 42 Закону України «Про освіту», порушенням академічної доброчесності є обман – надання завідомо неправдивої інформації щодо власної освітньої (наукової, творчої) діяльності чи організації освітнього процесу. Формами обману законодавець визначає, зокрема, академічний плагіат, самоплагіат, фабрикацію, фальсифікацію та списування [2].

У сфері освіти й науки для позначення недоброчесної поведінки автора використовують академічний плагіат, який за своєю сутністю є різновидом плагіату. Частина 6 статті 69 Закону України «Про вищу освіту» передбачає, що заклади вищої освіти й наукові установи здійснюють заходи із запобігання академічному плагіату – оприлюдненню (частково або повністю) наукових (творчих) результатів, отриманих іншими особами, як результатів власного дослідження (творчості) й/або відтворенню опублікованих текстів (оприлюднених творів мистецтва) інших авторів без зазначення авторства [3].

У Листі МОН України «Щодо рекомендацій з академічної доброчесності для закладів вищої освіти» від 23.10.2018 № 1/9-650 визначаються такі основні різновиди академічного плагіату: 1) дослівне запозичення текстових фрагментів без оформлення їх як цитат із посиланням на джерело (в окремих випадках некоректним вважають навіть використання одного

слова без посилання на джерело, якщо це слово використовують в унікальному значенні, наданому цим джерелом); 2) використання інформації (факти, ідеї, формули, числові значення тощо) із джерела без посилання на це джерело; 3) перефразування тексту джерела у формі, що є близькою до оригінального тексту, або наведення узагальнення ідей, інтерпретацій чи висновків з певного джерела без посилання на це джерело; 4) подання як власних робіт (дисертацій, монографій, навчальних посібників, статей, тез, звітів, контрольних, розрахункових, курсових, дипломних і магістерських робіт, есеїв, рефератів тощо), виконаних на замовлення іншими особами, у тому числі робіт, стосовно яких справжні автори надали згоду на таке використання [8].

Установлення факту академічного плагіату тягне за собою застосування санкцій, які визначено законодавством про освіту й науку. Так, згідно з абз. 2, 3 ч. 6 ст. 6 Закону України «Про вищу освіту», виявлення фактів академічного плагіату, фабрикації чи фальсифікації в захищеній здобувачем дисертації є підставою для скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради про присудження йому ступеня доктора філософії та видачу відповідного диплома. У разі встановлення відповідно до законодавства у кваліфікаційній роботі здобувача ступеня доктора філософії фактів академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації та/або порушення встановленої законодавством процедури захисту дисертації рішення разової спеціалізованої вченої ради про присудження ступеня доктора філософії скасовується закладом вищої освіти чи науковою установою, у якому (якій) вона була утворена, або Національним агентством із забезпечення якості вищої освіти в порядку, установленому Кабінетом Міністрів України [3].

Отже, ні видів академічного плагіату, ні ретельної процедури виявлення академічного плагіату та притягнення особи до відповідальності законодавством про освіту й науку не встановлено, що породжує проблеми в правозастосовній діяльності.

Так, у рішенні Окружного адміністративного суду м. Києва від 14 серпня 2020 року в судовій справі № 640/10924/20 зазна-

чається, що до Окружного адміністративного суду м. Києва звернувся ОСОБА_1 з позовом до Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти в особі Комітету з питань етики, у якому просить суд визнати протиправним і скасувати рішення Комітету з питань етики Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти від 12 березня 2020 року за зверненням головного редактора Київського бюро Радіо Свобода ОСОБА_8 щодо можливого порушення академічної доброчесності в тексті дисертаційного дослідження ОСОБА_1 «ІНФОРМАЦІЯ_1» Київ 2009. Суд установив, що Комітетом з питань етики Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти 12 березня 2020 року було прийнято рішення за зверненням головного редактора Київського бюро Радіо Свобода ОСОБА_8 щодо можливого порушення академічної доброчесності в тексті дисертаційного дослідження ОСОБА_1 «ІНФОРМАЦІЯ_1» Київ 2009. Закон України «Про вищу освіту», який у частині 9 статті 19 наділяє Комітет з питань етики Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти повноваженням розглядати питання академічного плагіату, не містить процедури розгляду такого питання, зокрема не встановлює, хто та впродовж якого строку вправі ініціювати питання про рецензування наукових робіт на предмет наявності академічного плагіату, не передбачає порядку та строків проведення відповідної перевірки, не містить будь-яких положень про права й обов'язки учасників процесу перевірки, не встановлює порядок скликання та проведення засідання Комітету з питань етики, на якому розглядатиметься питання академічного плагіату, не врегульовує питання повноважності засідання Комітету з питань етики при проведенні такого засідання, а також порядок голосування (відкрите, таємне) та умови, за яких рішення вважається прийнятим (голосування більшістю від присутніх на засіданні, більшістю від складу, одноголосно тощо) [9].

Зазначені вище положення свідчать про необхідність удосконалення процедури розгляду питання про встановлення академічного плагіату.

Одним із порушень академічної доброчесності законодавець визначає самоплагіат як оприлюднення (частково або повністю) власних раніше опублікованих наукових результатів як нових наукових результатів.

Уведення самоплагіату в законодавство про освіту й науку як порушення академічної доброчесності та форми обману як самостійного виду порушення академічної доброчесності викликає певну дискусію серед науковців. Г.О. Ульянова пропонує замість наявної в літературі категорії «самоплагіат» увести в науковий обіг категорію «авторське дублювання наукових результатів», під яким варто розуміти неодноразове опублікування автором власної наукової праці в прихованій, видозміненій формі без суттєвої зміни сутнісного навантаження в різних джерелах (наукових статтях) з метою збільшення публікацій для забезпечення необхідної їх кількості для присудження наукового ступеня чи присвоєння вченого звання [6, с. 109].

Убачається, що немає підстав для застосування певних заходів юридичної відповідальності за вчинення самоплагіату, оскільки відсутній склад правопорушення, зокрема такі його елементи, як об'єкт та об'єктивна сторона правопорушення.

Аналізуючи самоплагіат як правове явище, можна зазначити, що він має однакові риси з юридичною фікцією. Юридична фікція – техніко-юридичний прийом, за допомогою якого а) неіснуюче становище (відношення) оголошується існуючим і набуває загальнообов'язкового характеру внаслідок його закріплення в правовому приписі; б) штучно прирівнюються одна до другої такі речі, які в дійсності є різними або навіть протилежними. На відміну від прийому презумпції, який полягає в прирівнюванні ймовірного (чи принаймні можливого) до істинного, фікція йде по лінії свідомого ототожнення істинного з неістинним. Специфіка фікцій як положень свідомо неістинних обумовлює те, що вони в основному є елементом гіпотез або диспозицій імперативних норм, оскільки фікція імперативна за своєю природою [10, с. 308]. Правова

фікція – це нормативно виражене положення, яке закріплює в правовій системі неіснуюче існуючим або існуюче неіснуючим, яке має загальнообов'язкове значення та яке викликає певні правові наслідки [11, с. 11].

Науковець, який постійно працює з певним емпіричним матеріалом, висловлюючи свої думки й пропозиції, може в певних публікаціях їх розширювати, змінювати мотивацію, при цьому розкривати одну й ту ж власну ідею, тому визначати оприлюднення (частково або повністю) власних раніше опублікованих наукових результатів як порушення, за яке застосовують заходи юридичної відповідальності, є недоцільним.

Отже, самоплагіат як правове явище є юридичною фікцією, тобто таким нормативно вираженим становищем, що закріплює в правовій системі неіснуюче існуючим, унаслідок чого це явище набуває загальнообов'язкового характеру й викликає певні правові наслідки. Убачається, що самоплагіат за своєю сутністю є морально-етичною категорією, а не правовою категорією, тому доцільно його розглядати в аспекті порушення етичних підходів до академічної доброчесності.

Висновки. Плагіат як правове явище є різновидом порушень прав інтелектуальної власності на об'єкти, які охороняються саме як об'єкти права інтелектуальної власності. Плагіат є родовим поняттям щодо академічного плагіату як виду порушення академічної доброчесності. Установлено, що, за чинним законодавством України, академічний плагіат і самоплагіат є формами обману як виду порушення академічної доброчесності. Самоплагіат за своєю сутністю є юридичною фікцією. Запропоновано самоплагіат розглядати не як правову категорію, а як морально-етичну категорію в контексті етичних підходів до академічної доброчесності.

Подальше дослідження сутності та правової природи плагіату й самоплагіату сприятиме вдосконаленню правового регулювання відносин щодо забезпечення академічної доброчесності у сфері освіти та науки.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про авторське право і суміжні права : Закон України від 23 грудня 1993 р. № 3792-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12#Text> (дата звернення: 11.05.2021).
2. Про освіту : Закон України від 5 вересня 2017 року № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 11.05.2021).
3. Про вищу освіту : Закон України від 1 липня 2014 року № 1556-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (дата звернення: 11.05.2021).
4. Воліков В.В., Дзьобко І.П. Проблеми інтелектуальної власності: плагіат у науці. *Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності*. 2013. Вип. 1. С. 347–352. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Траєiv_2013_1_1_76 (дата звернення: 11.05.2021).
5. Коваленко Т. Плагіат: види та відповідальність. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2014. № 4. С. 35–40.
6. Ульянова Г.О. Методологічні проблеми цивільно-правового захисту прав інтелектуальної власності від плагіату : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.03 / Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2015. 433 с.
7. Шишка Р.Б. Плагіат та його прояви і небезпеки. *Часопис Київського університету права*. 2014. № 4. С. 170-176. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2014_4_41 (дата звернення: 12.05.2021).
8. Щодо рекомендацій з академічної доброчесності для закладів вищої освіти : Лист МОН України від 23.10.2018 № 1/9-650. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v-650729-18/print> (дата звернення: 12.05.2021).
9. Рішення Окружного адміністративного суду міста Києва від 14 серпня 2020 року, судова справа № 640/10924/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90979004> (дата звернення: 12.05.2021).
10. Загальна теорія держави і права : підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів / М.В. Цвік, О.В. Петришин, Л.В. Авраменко та ін. ; за ред. докт. юрид. наук, проф., акад. АПрН України М.В. Цвіка, докт. юрид. наук, проф., акад. АПрН України О.В. Петришина. Харків : Право, 2009. 584 с.
11. Ул'яновська О.В. Фікції в правовій системі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2010. 20 с.